

Qasım Bahar

AMEA A.A.Bakxnov adına Tarix İnstitutu,

böyük laborantı

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ TARİXİ
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ

Açar sözlər: Xalq, müstəqillik, tarixi dövr, milli dəyərlər
Key words: Nation, independence, historical period, national values
Ключевые слова: Народ, независимость, исторический период, национальные ценности

28 may Azərbaycanın müasir tarix təqvimində ən mühüm gündür. Bu tarix azadlığın, müstəqilliyin qazanıldığı, sosisimizin dünyaya ilk dəfə çatdırıldığı gündür. 28 may tək Azərbaycan üçün deyil, bütünlüklə müsəlman Şərfinin tarixində ilk respublikanın qurulduğu tarixdir. Azərbaycanın müstəqillik qazanması qürur duyacaq hadisə olmaqla yanaşı, kəsməkəşli yol keçib.

Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: "Xalqımızın milli dövlətçiliyi nail olmaq arzularının gerçək ifadəsi olan və ömrü cəmi 23 ay çəkən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üreklərdə elə bir məşəl alovlandırdı ki, təqribən, 70 il ərzində hökmranlıq etmiş totalitar kommunist rejiminin amansız cəza-repressiya maşını da bu məşəli söndürə bilmədi. "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu". XX əsrin 80-ci illərinin ortalarından etibarən bütün dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş qaldıran milli oyanış dalğası əzəmətli xalq hərəkatına çevrilərək, yeni dünya nizamının təməlini qoyanda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin idealları xalqımız üçün mayaka döndü və özünü AXC-nin varisi elan edən Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşdu" [3].

1997-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasının 79-cu ildönümünə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqda Heydər Əliyev 1918-ci ilin mayına qədər Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda baş verən siyasi hadisələrə qiymət verərək qeyd edir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunana qədər bu bölgədə mövcud vəziyyət son dərəcə mürəkkəb olmuşdur. Birinci dünya müharibəsi və onun nəticələri bu bölgəyə ağır təsir göstərmişdir. Xüsusilə, erməni daşnak qüvvələrinin müsəlman əhəlisinə qarşı törətdikləri qırğınlar böyük faciələr kimi yadda qalmışdır".

Məlumdur ki, Bakıda Stepan Şaumyan başda olmaqla yaradılmış bolşevik-daşnak qrupu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Bakıya köçməsinə imkan vermirdi. 1918-ci ilin sentyabrında Qafqaz İslam Ordusunun köməyi ilə Bakı şəhəri azad olunan sonra Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçmüş və fəaliyyətini burada davam etdirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa müddət ərzində fəaliyyətini də yüksək qiymətləndirir: "Bu respublikanın yaranması və az müddətdə də olsa yaşaması Azərbaycan xalqının dövlətçiliyinin bərpasında, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etmək yolunda, demokratik quruluş yaratmaq istiqamətində tarixi rol oynamışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir çox dəyərli işlər görmüş və Azərbaycanı bir müstəqil demokratik respublika kimi yaşatmağa çalışmışdır".

Uzun müddət, yeni Sovet dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıcıları və onların fəaliyyəti qadağan olunmuşdur. İş o yerə gəlib çıxmışdır ki, Azərbaycan tarixçilərinə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin adının çəkilməsi yasaq olunmuşdur. Azərbaycan 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı bütün qadağalara son qoyuldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün dövlət rəmzləri və himni bərpa olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Vətən tarixində yenidən bərpasına xüsusi qiymət verən Heydər Əliyev yazır: "Biz ilk Demokratik Cümhuriyyətin yaranması gününü əziz tutaraq, onu Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi günü – Respublika Günü elan etmişik və bu, bizim milli bayramımızdır" [4].

1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktının qəbulundan sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularına dövlət səviyyəsində bəraət verildi. Bununla bağlı Heydər Əliyev öz çıxışlarından birində deyir: "Bu gün – bu bayram günü (28 May) biz Azərbaycanda ilk Demokratik Respublikanın qurulmasında və fəaliyyət göstərdiyi xidmətlərə görə M.Ə.Rəsulzadəyə, Ə.Topçubaşova, F.Xoyskiyə, onların silahdaşlarına bir daha öz minnətdarlığımızı,

təşəkkürümüzü bildiririk. Onların gördüyü işlər Azərbaycan xalqının bu günü üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların fəaliyyəti bizim üçün həmişə əziz olacaqdır. Onların xatirəsi bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinə hörmət əlaməti olaraq Heydər Əliyev öz nitqində bildirir: "Bu bayram günlərində Azərbaycanın Türkiyə, Fransa, Gürcüstanda olan səfirliklərində bizim göstərişimizlə M.Ə.Rəsulzadənin, Ə.Topçubaşovun, F.Xoyskinin qəbirlərini ziyarət edir və onların xatirəsinə Azərbaycan xalqının, dövlətinin hörmət və ehtiramını ifadə edirlər"[2, s.16].

Azərbaycan Respublikasının 10-cu ildönümü ilə bağlı tədbirdə Heydər Əliyev AXC rəhbərlərini xüsusi vurğulayaraq demişdir: "Onlar öz cəsarətli fəaliyyətləri ilə Azərbaycanda ilk müstəqil dövlətin qurulması üçün güclü addımlar atdılar. Xalqımızda müstəqillik ənənələri qoyub getdilər".

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 11-ci ildönümünə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə xüsusi qiymət verən Heydər Əliyev öz çıxışında demişdir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa zamanda çox işlər gördü. İlk dəfə olaraq müsəlman Şərfində demokratik bir respublika yaradı. İlk dəfə olaraq Azərbaycan xalqı müstəqil yaşamaq şəraitinin nə olduğunu hiss etdi, gördü". Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət tədbirlərində mütəmadi olaraq 1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun yaradıcılarına xüsusi münasibət bildirir[1, s.23].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutunun obyektiv səbəblərinin təhlilini verən Heydər Əliyev qeyd edir ki, güclü xarici müdaxilələrə məruz qalan Xalq Cümhuriyyəti belə şəraitdə yaşaya bilməzdi. Mən bir daha deyirəm ki, "Xalq Cümhuriyyətinin süqutu onun rəhbərlərinin günahı deyil, Cümhuriyyətin süqutunun əsas səbəbi Sovet qırmızı ordusunun Azərbaycana daxil olması və Cənubi Qafqazı işğal etməsi idi".

Əsrin əvvəllərində iki il qədər fəaliyyət göstərən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə 1991-ci ildə elan olunmuş Azərbaycan Respublikası arasında əlaqəni yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev demişdir: "Bu gün (18 oktyabr 2001-ci il) Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktından danışıarkən mütləq qeyd etmək lazımdır ki, həmin müstəqillik aktı Azərbaycanın 1918-ci ildə mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin bərpasıdır. Biz onların varisiyik, onların işinin davamçılarıyıq – ancaq yeni şəraitdə, yeni bir tarixi zamanda".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Heydər Əliyev 2 il qədər fəaliyyət göstərmiş milli hökumətin dövlətçilik tariximizdə tutduğu yerə xüsusi qiymət vermişdir: "1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması Azərbaycan xalqının həyatında tarixi hadisə olmuşdur və xalqımızın dövlətçilik salnaməsinin parlaq səhifələrindən biridir".

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə qiymət verməklə yanaşı, XX əsr Azərbaycan tarixini dövrlərə bölərək qeyd edir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından keçən 80 il dörd mərhələyə bölünə bilər: birinci – 1918-20-ci illər–Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi illər; ikinci – 1920-1922-ci illər – Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının hakimiyyət illəri; üçüncü – 1922-1991-ci illər–Azərbaycanda totalitar rejim, kommunist ideologiyası şəraitində yaşadığımız dövr; dördüncü–1991-ci ilin sonundan, dekabrından başlayaraq, Sovetlər İttifaqının dağılması ilə əlaqədar Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi gündən indiyədək keçən dövrür". [6].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə bağlı mövcud tarixi şəraitə nəzər salan Heydər Əliyev qeyd edir ki, Birinci dünya müharibəsinin başa çatması, rus çarizminin süqutu, Rusiyada Oktyabr çevrilişi və ondan sonra yaranmış gərgin vəziyyət, sovet hakimiyyətinin Rusiyanın keçmiş ərazisinin hamısına lazımı qədər nəzarət edə bilməməsi Cənubi Qafqazda mövcud olan siyasi qüvvələrin qızgın fəaliyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması üçün əlverişli şəraiti təmin etmişdir. Belə bir Cümhuriyyəti yaratmaq üçün xalqımızın qabaqçıl düşüncəli ziyalılarına ehtiyac var idi".

XIX əsrin sonu–XX əsrin əvvəllərində Azərbaycandan kənardə təhsil alan kifayət qədər ziyalları var idi. Onların düşüncəsində və əməlinə Azərbaycan demokratik bir cəmiyyətin yaranması problemi mövcud idi. Bununla bağlı Heydər Əliyev qeyd edir: "Bu ziyalılar öz intellektual potensialı, öz xalqına, millətinə olan qayğısı, sədaqəti ilə Azərbaycanda XX əsrin əvvəlində gedən proseslərdə iştirak etmiş və Xalq Cümhuriyyətini yaratmışdılar". Heydər Əliyev tarixi şəraitlə yanaşı, XX əs-

rin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitinə də nəzər salaraq, onun xarakteristikasını vermişdir: “Əli-bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Üzeyir Hacıbəyov və başqaları o illərdə yaratdıqları əsərləri ilə xalqımızda milli şüurun oyanmasına, milliliyin yüksəlməsinə böyük təsir göstərmişlər” [2, s.46].

1920-ci ilin aprel işğalından sonra Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından olan M.Ə.Rəsulzadənin və Azərbaycanın sovet rejiminin təşəbbüsçülərindən N.Nərimanovun bolşeviklərə olan inamına münasibət bildirən Heydər Əliyev xüsusi olaraq qeyd edir: “Xalq Cümhuriyyətinin liderlərindən bəziləri hesab edirdilər ki, onların tutduğu müstəqillik yolu davam edəcəkdir. M.Ə.Rəsulzadə hakimiyyətin bolşeviklərə təhvil verilməsinə razılıq verərkən güman edirdi ki, yeni hakimiyyət Azərbaycanın milliliyini, müstəqilliyini qoruyub saxlayacaqdır. O vaxt hakimiyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə təhvil alan azərbaycanlıların bəziləri, o cümlədən N.Nərimanov da belə düşündü ki, onlar müstəqil Cümhuriyyəti bolşevik ideologiyası altında saxlaya biləcəklər. Ancaq təəssüflər ki, belə olmadı” [5].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə, onun həyata keçirdiyi tədbirlərə yüksək qiymət verən Heydər Əliyev Cümhuriyyətinin dərslərindən də nəticə çıxarmayı təsviri edərək qeyd edir: “1918-1920-ci illərdə Xalq Cümhuriyyətinin həyatında olmuş çəkişmələr, didişmələr, hakimiyyət mübarizəsi və şəxsi mənafeyinə görə ümummilliyə zərər verən vəziyyətlər acı həqiqətdir. Biz keçmişimizdən ibrət götürməliyik, keçmişimizin zərərli tərəflərini yenidən cücərməsinə yol verməməliyik”.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyində Heydər Əliyev 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini və 2 illik fəaliyyəti ilə dünya dövlətlərinin sırasına qoşulmuş milli hökumətin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə respublikamızda hazırlıq aparılarkən elmi konfranslar, müxtəlif müşavirələr, təntənəli mərasimlər keçirilmişdir. Tarixçilər, ədəbiyyatçılar, mədəniyyət xadimlərimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və fəaliyyəti ilə bağlı geniş tədqiqat işləri aparmış, çox maraqlı faktlar meydana çıxmışdır. Bir çox tədqiqat əsərləri nəşr olunmuşdur”. Ulu öndər Heydər Əliyev Cümhuriyyət dövrünün təhlilini verməklə yanaşı, çağdaş Azərbaycan tarixçiləri qarşısında bir çox məsul vəzifələr qoyaraq demişdir: “Ümidvaram ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə bağlı bu işlər uğurla davam etdiriləcəkdir. Xalq Cümhuriyyətinin yaranması, onun yaranmasına qədərki dövr və 2 illik fəaliyyəti tarixi əsərlərdə öz əksini olduğu kimi tapacaqdır” [5].

Ümummilliyə lider Heydər Əliyevin 1998-ci il mayın 22-də imzaladığı 707Nəli Fərmanla ölkəmizdə 26 iyun Silahlı Qüvvələr günü elan edildi. Hazırda xalqımız hər il bu günü bayram edir. Azərbaycan Ordusunun yaradılmasının 80 illiyinə həsr olunmuş 1998-ci il iyunun 25-də keçirilən təntənəli yubiley mərasimində Ümummilliyə lider Heydər Əliyev çıxış edərək qeyd etmişdir: “Biz 26 iyun gününü bayram elan etmişik. Bu tam əsaslıdır, məqsəddüygün, qanuna uyğundur. Çünki 80 il öncə məhz bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin - ölkəmizin müstəqilliyini elan edən xalq cümhuriyyətinin, müstəqil Azərbaycanı qurub-yaradan, hələ Gəncədə fəaliyyət göstərən hökumətin ilk addımlardan biri Azərbaycan Milli Ordusunun yaranması haqqında verdiyi qərar olmuşdur. Həmin qərara, addıma böyük hörmət əlaməti olaraq biz 26 iyun gününü Azərbaycan Silahlı Qüvvələri, Ordusu günü elan etmişik”.

Heydər Əliyev həmin dövr haqqında bəyanatında bildirir: “AXC gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərən də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaq. Ən əsası odur ki, AXC az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyinski, Həsən bəy Ağayev, Nəsimbəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfibəyov və digər ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir”.

Azərbaycan müstəqilliyinin əldə edilməsindən 97 il ötür. Bu gün dünya müstəqil, güclü Azərbaycan dövləti ilə hesablaşır.

Ümummilliyə liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “Müsəlman Şərqi ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərəfəsində – XIX əsrin sonun-

da və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik, azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli azadlıq, milli müstəqillik duyğularını gücləndirmiş, milli dirçəliş, milli oyanış əhval-ruhiyyəsi yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır [4].

Ümummilliyə liderimiz Heydər Əliyev deyirdi: “Müsəlman Şərqi ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərəfəsində – XIX əsrin sonun-da və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik, azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli azadlıq, milli müstəqillik duyğularını gücləndirmiş, milli dirçəliş, milli oyanış əhval-ruhiyyəsi yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan cümhuriyyəti (1018-1920). Bakı: Elm, 1998, 336 s.
2. Ə.Q.Qasımovun “Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası və Naçıxvan Muxtar Respublikası”, Bakı, 2011, 253 s.
3. L.Hüseynova - “Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri” Bakı, 2011, 225 s.
4. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2016) Tarixi bibliografik araşdırma
5. <http://files.preslib.az/projects/axc/meqaleler.pdf>
6. <http://axar.az/news/gundem/53576.html>
7. <http://www.xalqgazeti.com/az/news/politics/85132>

HEYDAR ALIYEV HERITAGE IN THE STUDYING OF HISTORY OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC Summary

In 1918 the Azerbaijan Democratic Republic was proclaimed in Azerbaijani. In those years, advanced, talented and educated personalities aroused in the people a sense of independence and freedom, and this led to the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic.

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

В 1918 году была провозглашена Азербайджанская Народная Республика. В те годы передовые, талантливые и образованные личности вызвали в народе чувство независимости и свободы, и это привело к созданию Азербайджанской Народной Республики.